QISSASI RABG‘UZIYDA HAYVONOT OBRAZLARINING RAMZIY XUSUSIYATLARI

Ibrohimova Lolagul Ibrohimjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
Zaynobidinova Irodaxon Mardonjon qizi
Ilmiy rahbar: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

Annotatsiya: Ushbu maqolada «Qissayi Rabg‘uziy» asaridagi hayvonot obrazlari va ularning ramziy xususiyatlari tahlil qilinadi. Hayvonlar orqali ifodalangan insoniy fazilatlar, axloqiy qarashlar hamda ezgulik va yovuzlik tushunchalarining badiiy talqini yoritiladi.

Kalit so‘zlar: hayvonot obrazlari, ramziylik, badiiy talqin, insoniy fazilatlar, axloqiy qarashlar.

Аннотация: В статье анализируются образы животных и их символические особенности в произведении «Киссаи Рабгузи». Рассматриваются человеческие качества, нравственные представления, а также художественное воплощение добра и зла через образы животных.

Ключевые слова: образы животных, символика, художественная интерпретация, человеческие качества, нравственные представления.

Qissasi Rabg‘uziy turkiy adabiyotning eng qadimiy yirik nasriy yodgorliklaridan biri bo‘lib, payg‘ambarlar hayoti haqidagi qissalar to‘plamidir. Asarning muallifi Nosiruddin Burhonuddin Rabg‘uziy Xorazmdagi Rabg‘uz qishlog‘idan chiqqan, qozilik lavozimida ishlagan ma’rifatli kishi edi. U kitobni hijriy 710 (milodiy 1310–1311) yilda Xorazmda, Oltin O‘rda hukmronligi davrida yozib tugatgan. Rabg‘uziyning o‘zi ta’kidlashicha, asar Xorazm hukmdori xonning ilmli o‘g‘li Nosiruddin To‘qbug‘aning iltimosi bilan yaratilgan va keng xalq ommasi tushunishi uchun sodda tilda bitilgan.

Asarning manbalari Qur’on tafsirlari, hadislar hamda Tabariy va Savlabiy kabi arab-fors mualliflarining «Qisas ul-anbiyo» turidagi asarlaridir. Biroq Rabg‘uziy ularni oddiygina tarjima qilmagan: turkiy xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlari va o‘zi bilgan rivoyatlar bilan boyitib, mustaqil, badiiy jihatdan yuksak asar yaratgan. Kitobda Odam Atodan Muhammad payg‘ambargacha bo‘lgan payg‘ambarlar — Nuh, Ibrohim, Yusuf, Muso,

Dovud, Sulaymon, Iso va boshqalar hayoti hikoya qilinadi.

Adabiyotdagi o‘rniga kelsak, avvalo, asar eski turkiy (Xorazm-turkiy) adabiy tilining muhim yodgorligi sifatida beqiyos ahamiyatga ega. Unda o‘sha davr leksikasi, grammatikasi va uslubi aks etgan, qarluq-uyg‘ur va o‘g‘uz tillari belgilari uchraydi, shuning uchun tilshunoslar uni qimmatli manba deb biladi. Shuningdek, u XIV asr boshlarida turkiy nasrning badiiy darajasini ko‘rsatadi: hikoya qilish usuli, dialoglar va tasviriy vositalar ancha rivojlangan. Nasr orasida uchraydigan she’riy parchalar esa keyingi asrlardagi nazmiy-nasriy uslubga ta’sir ko‘rsatgan.

«Qissasi Rabg‘uziy»da hayvonot olami shunchaki bezak emas, balki asarning g‘oyaviy va badiiy tuzilishida muhim vazifa bajaradi. Hayvonlar qissalarda payg‘ambarlarning mo‘jizasi, Allohning qudrati va insonlar uchun ibrat manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday obrazlar diniy mazmunni jonli, xalqqa tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi.

Eng avvalo, hayvonlar mo‘jiza va ilohiy qudrat timsoli sifatida keladi. Sulaymon payg‘ambar qissasida u qushlar, hasharotlar va yirtqichlar tilini bilishi, hudhud orqali Bilqis haqida xabar olishi, chumoli bilan suhbati asarning eng mashhur lavhalaridandir. Bu voqealar payg‘ambarning g‘ayritabiiy ilmini va ularga ato etilgan hukmronlikni ko‘rsatadi. Salih payg‘ambar qissasidagi tuya, Ibrohim qissasidagi qo‘y va Yunus qissasidagi baliq ham ilohiy irodaning ifodasi sifatida talqin etiladi. Ikkinchidan, hayvon obrazlari axloqiy-tarbiyaviy vazifani bajaradi. Hayvonlar sadoqat, mehnatsevarlik, itoat, ochko‘zlik yoki zulm kabi insoniy fazilat va illatlarni gavdalantiradi. Chumolining kichikligiga qaramay dono va mas’uliyatli bo‘lishi, hudhudning sodiq va tadbirkor xabarchi sifatida tasviri o‘quvchiga ibrat bo‘lib xizmat qiladi. Bu jihatdan asar xalq og‘zaki ijodidagi hayvonlar haqidagi ertak va rivoyatlar an’anasiga yaqin turadi. Uchinchidan, ular syujetni harakatga keltiruvchi va voqealarni rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi. Qissalarda hayvon ko‘pincha burilish nuqtasini yuzaga keltiradi: xabar yetkazadi, sinov vazifasini o‘taydi yoki qahramonning taqdirini o‘zgartiradi. Shu orqali hikoya dinamik va qiziqarli tus oladi. Shunday qilib, «Qissasi Rabg‘uziy»dagi hayvonot obrazlari ham diniy-ta’limiy, ham badiiy-estetik vazifalarni uyg‘unlashtirib, asarning xalq orasida keng tarqalishi va sevilib o‘qilishiga katta

hissa qo‘shgan.

Asarda uchraydigan hayvonot obrazlari turli qissalar mazmuni bilan bog‘liq holda o‘ziga xos ramziy ma’nolarni anglatadi. Jumladan, Sulaymon alayhissalom qissasidagi hudhud va chumoli obrazlari alohida e’tiborga loyiq. Hudhud Bilqis haqida xabar yetkazuvchi qush sifatida sadoqat, ziyraklik va aql-farosat timsoli bo‘lib namoyon bo‘ladi. Chumoli esa o‘z qavmini xavfdan ogohlantirishi orqali mas’uliyat, donolik va hamjihatlikni ifodalaydi. Bu obrazlar orqali muallif insonning qadri uning tashqi ko‘rinishi yoki jismoniy kuchi bilan emas, balki aqli, xatti-harakati va mas’uliyati bilan belgilanishini ko‘rsatadi.

Solih alayhissalom qissasidagi tuya ilohiy qudrat va sinov ramzi sifatida tasvirlanadi. Alloh tomonidan mo‘jiza sifatida yuborilgan tuyani Samud qavmining o‘ldirishi ularning itoatsizligi va kufrini namoyon etadi. Ibrohim alayhissalom qissasidagi qo‘y esa qurbonlik, fidoyilik va e’tiqod timsolidir. Ismoil alayhissalom o‘rniga qo‘y yuborilishi ilohiy rahmat va najot g‘oyalarini ifodalaydi. Yunus alayhissalom qissasidagi baliq obrazi esa sinov, tavba va najot tushunchalari bilan bog‘liq. Baliq qornida qolgan Yunus alayhissalomning Allohga iltijo qilishi insonning og‘ir vaziyatlarda sabrli bo‘lishi va tavba orqali najot topishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Yusuf alayhissalom qissasidagi bo‘ri obrazi o‘ziga xos ramziy mazmunga ega. Yusufning akalari otalariga uni bo‘ri yeb ketganini aytib yolg‘on gapiradilar. Aslida esa bo‘ri aybsiz bo‘lib, insonlar tomonidan o‘z jinoyatlarini yashirish uchun aybdor sifatida ko‘rsatiladi. Shu sababli bo‘ri obrazi mazkur qissada tuhmat, yolg‘on va begunohlik bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Odam Ato qissasi bilan bog‘liq ayrim rivoyatlarda uchraydigan ilon esa vasvasa va makr timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Iblisning ilon vositasida Odam Ato va Momo Havvoni yo‘ldan urishga urinishi insonni yomonlik va aldovdan ehtiyot bo‘lishga chaqiradi.

Qobil va Hobil qissasidagi qarg‘a obrazi ham muhim ramziy xususiyatga ega. Qobil ukasi Hobilni o‘ldirganidan so‘ng uning jasadini qanday dafn etishni bilmay qoladi. Shunda bir qarg‘aning boshqa qarg‘ani ko‘mishini kuzatib, undan ibrat oladi. Bu voqea qarg‘ani donolik, ibrat va anglash timsoli sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, Muso alayhissalom qissasida hassaning ilonga aylanishi ilohiy qudrat va payg‘ambarlik

mo‘jizasining ifodasi hisoblanadi. Nuh alayhissalom qissasidagi hayvonlar bilan bog‘liq rivoyatlarda esa najot, ilohiy rahmat va mavjudotlar hayotining davomiyligi g‘oyalari aks etadi.

«Qissasi Rabg‘uziy» asaridagi hayvonot obrazlarining eng muhim jihatlaridan biri shundaki, ular orqali insonlarga xos bo‘lgan turli fazilat va illatlar ramziy tarzda ifodalanadi. Muallif hayvonlarning xatti-harakatlari vositasida insonning axloqiy qiyofasi, dunyoqarashi va jamiyatdagi o‘rniga e’tibor qaratadi. Masalan, hudhudning xabarchilik vazifasini bajarishi insondagi sadoqat va mas’uliyatni, chumolining o‘z jamoasini ogohlantirishi esa hamjihatlik va g‘amxo‘rlikni eslatadi. Qarg‘a obrazi orqali insonning tabiatdan ham ibrat olishi mumkinligi ko‘rsatiladi. Bo‘ri obrazida esa insonlarga xos bo‘lgan yolg‘onchilik va tuhmatning salbiy oqibatlari ochib beriladi. Qiziqarli jihati shundaki, qissada bo‘rining o‘zi aybsiz bo‘lsa-da, insonlar uni o‘z gunohlarini yashirish uchun aybdor qilib ko‘rsatadilar. Bu orqali muallif tashqi ko‘rinish yoki mavjud stereotiplarga asoslanib hukm chiqarish noto‘g‘riligini anglashga undaydi.

Ilon obrazi insonning vasvasaga berilishi va makrga uchrashini ifodalasa, tuya va qo‘y bilan bog‘liq voqealar e’tiqod, itoat va fidoyilik kabi fazilatlarni yoritadi. Demak, asardagi hayvonlar insonning ma’naviy dunyosini ochib beruvchi ramziy vositalar sifatida xizmat qiladi. Ular orqali yaxshilik va yomonlik, sadoqat va xiyonat, donolik va nodonlik, sabr va itoat kabi qarama-qarshi tushunchalar badiiy ifodasini topadi. Bu esa asarning nafaqat diniy, balki axloqiy-didaktik ahamiyatini ham oshiradi.

«Qissasi Rabg‘uziy» XIV asr boshlarida Xorazmda yaratilgan, turkiy nasrning eng qadimiy va yirik yodgorliklaridan biridir. Nosiruddin Rabg‘uziy arab-fors manbalaridagi payg‘ambarlar qissalarini shunchaki o‘girmagan, ularni turkiy xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlari va rivoyatlari bilan boyitib, xalq tushunadigan sodda tilda mustaqil badiiy asarga aylantirgan. Shu bois kitob til, nasr taraqqiyoti va xalq madaniyatini o‘rganishda beqiyos manba hisoblanadi hamda keyingi davr adabiyotiga, xususan Yusuf va Zulayho mavzusidagi asarlarga ta’sir ko‘rsatgan.

Asardagi hayvonot obrazlari diniy-ta’limiy va badiiy vazifalarni uyg‘unlashtiradi. Ular mo‘jiza va ilohiy qudratni ifodalaydi, sadoqat, donolik, fidoyilik, tavba kabi fazilatlarni

hamda makr, yolg‘on, kibr kabi illatlarni ramziy tarzda gavdalantiradi, shuningdek, syujetni harakatga keltirib, nasrga ertakona jonlilik beradi. Hudhud, chumoli, ilon, bo‘ri, qarg‘a kabi obrazlar mavhum axloqiy tushunchalarni oddiy xalqqa ham tushunarli qilib yetkazgan. Bugungi adabiyotshunoslik bu ramzlarni folklor-mifologik, semiotik, tarixiy-madaniy va qiyosiy nuqtayi nazardan o‘rganadi va ularda islomiy g‘oyalar bilan qadimgi turkiy dunyoqarash qatlamlarining uyg‘unligini ko‘radi. Shu bilan birga, ramzlarning ko‘p izohlari tadqiqotchilarning xulosasi ekani, muallifning o‘z niyati esa matnda aniq aytilmaganini unutmaslik kerak. «Qissasi Rabg‘uziy» faqat diniy kitob emas, balki turkiy xalqning tili, tafakkuri va badiiy didini o‘zida mujassam etgan, bugungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan adabiy-madaniy merosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arslonov A. K., Abu I. A. «“Qisasi Rabg‘uziy”ning adabiy manba sifatidagi o‘rni va poetik-uslubiy xususiyatlari». – 2026.

2. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent, 1969.

3. Mamatova S. «Badiiy sintez: “Qissasi Rabg‘uziy” asaridagi “Nuh alayhissalom” qissasida obrazlar tizimi». – 2026.

4. Qobilov U. «“Qisasi ar-Rabg‘uziy” asarida jonivorlar tasviri va uning lirik ifodasiga doir qarashlar». – 2024.

5. Rabg‘uziy, Nosiruddin Burhonuddin. Qissayi Rabg‘uziy. 1–2-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1990–1991.